

CUVINTE VECHI ȘI/SAU DIALECTALE ÎN ÎNSEMNĂRI DIN ȚINUTURILE ALBEI

Prof. univ. dr. habil. Adrian CHIRCU
Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj-Napoca

***Abstract.** In this article, we aim to continue the revelation of some old dialect words identified in the oldest preserved Romanian writings. This time, we take into consideration some of the microtexts gathered in a catalogue of old Romanian books, entitled Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII). Catalog/ 'Old Romanian Books in the Alba County (XVI-XVII centuries). Catalogue', published over thirty years ago (1989). In addition to historical-philological information, this volume contains a series of private handwritten notes excerpted from the pages of books that circulated in the southwestern part of Transylvania, more precisely Alba county. Beyond the fact that they represent testimonies of the daily, social and religious life of the Romanians, the notations made by scholars, priests or simple people living in this region integrate quite important number of words that circulated in the old times and that are of particular interest for linguists, especially since some of them are specific to the place. Moreover, the presence of these lexical elements led us to reveal them in this study, while relating them to the information present in various lexicographic sources.*

***Keywords:** Romanian, old writings, vocabulary, dialect words, microtexts, Alba county*

0. În ultimele decenii, în multe dintre domeniile umaniste, se observă o îndreptare a atenției specialiștilor înspre chestiuni legate de trecut, iar această re poziționare a dus la identificarea unor aspecte mai puțin clare odinioară sau care nu au fost într-atât investigate de-a lungul timpului.

Această tendință poate fi observată și în sfera disciplinelor filologice, unde scoaterea la lumină a unor scrieri ori a unor (micro)texte sau *revizitarea* altora anterior editate au dus la interpretări dintre cele mai interesante.

0.1. Întocmai s-au petrecut lucrurile și în lingvistica românească, ai cărei reprezentanți au profitat din plin de multitudinea și de diversitatea textelor publicate, întrucât sunt susceptibile de a adăposti fapte de limbă care ar putea duce la îmbogățirea patrimoniului lexical românesc sau la identificarea unor aspecte particulare de ordin gramatical și variațional, precum și la reconsiderarea acestora.

Pentru lingviști, nu sunt lipsite de importanță și notațiile făcute pe cărți de către cei care au dorit să consemneze evenimente care au marcat trecerea lor prin această lume.

0.2. În acest sens, Nicolae Iorga ține să precizeze că, pe lângă istoria cea mare, a cronicilor, există „o alta, de care popoarele occidentale n-au fost lipsite: istoria, care nu e compusă, ci numai însăilată, notată incidental și sporadic, de cei modești și puțin cărturari uneori, care nu se gândesc nici la un patron, nici la un public, ci pun pe hârtie ce știu, din simplul impuls instinctiv de a nu lăsa ca faptele

să se piardă ori din nevoia de a face și pe alții, necunoscuți, martori ai suferințelor, isprăvilor și întâmplătoarelor bucurii ale lor. *E istoria țării prin cei mici*”.¹

0.3. De altfel, toate aceste adnotări „de pe filele unor tomuri uitate de vreme se circumscriu într-o inedită cronică, subiectivă, trădând, de fiecare dată, un adevărat cult al cărților din partea celor ce le moșteneau sau doar le răsfoiau”.² De asemenea, „fiecare însemnare este rezultatul priceperii și [al] talentului, uneori de adevărat poet, ale celui ce a însăilat-o, purtând peste ani și ani o părticică din gândul și simțirea lui. Și aceasta impresionează cel mai mult”.³

0.4. La rândul său, Mihaela Gheorghiu susține că asemenea însemnări, „stereotipizate sau spontane în covârșitoarea lor majoritate, sunt de o deosebită importanță în descifrarea sensibilității unei epoci. Pentru o istorie a mentalităților românești, însemnările pe carte se constituie în unul din cele mai semnificative izvoare-document.”⁴

1. Pornind de la aceste premise filologico-lingvistice, ne propunem, la rândul-ne, să ne aplecăm asupra unor notații de pe vechi cărți care au circulat în ținuturile Albei, incluse într-o registru (de inventar) bibliografic, intitulat *Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII). Catalog* (în continuare CRVJA), publicat în 1989, la Alba Iulia, la Editura Episcopiei Ortodoxe Române din același oraș, de către două foarte bune cunoscătoare ale cărților de odinioară, Eva Mârza și Doina Dreghiciu.⁵

1.1. Scopul nostru principal este de a discuta despre unele cuvinte identificate în aceste note marginale și care, în bună măsură, sunt considerate dialectale, uneori chiar arhaice.

După cum bine s-a subliniat, asemenea consemnări făcute pe filele cărților ne pot ajuta să înțelegem atât evoluția limbii române, cât și circulația cărții ori istoria unor comunități sau chiar implicarea oamenilor în viața obștii.⁶ De asemenea, pot fi urmărite și unele constante redacționale specifice, care sugerează că se poate vorbi despre o practică curentă în vremurile de demult, explicabilă prin necesitatea de a fi consemnate undeva momente, evenimente, fenomene meteorologice, interdicții etc.

În ceea ce ne privește, o asemenea cercetare nu este neapărat inedită întrucât, în urmă cu câțiva ani ne-am aplecat unor texte de aceeași factură, însă cu circulație în varmegia Hunedoarei⁷, în acel studiu evidențiind o seamă de cuvinte, unele dintre acestea sau variante ale lor nefiind neînregistrate în lucrările lexicografice.

¹ Nicolae Iorga, *Istoria țării prin cei mici* (Comunicație la Academia Română), în *Revista istorică*, anul VII, nr. 1-3, 1921, p. 26.

² Eugen Pavel, *Între filologie și bibliofilie*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2007, p. 49.

³ Ilie Corfus, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975, p. vii.

⁴ Mihaela Gheorghiu, *Din istoria timpului liber: însemnări pe cărți din secolul XVIII*, în *Xenopoliana*, tomul X, nr. 1-4, 2002, p. 41.

⁵ Eva Mârza, Doina Dreghiciu, *Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII). Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1989 (=CRVJA).

⁶ Ioana-Cristina Dima, *Cărți tipărite între anii 1561 și 1700*, ediție, studiu introductiv, indici și glosar, în Alexandru Mareș (coord.), *Vechi însemnări românești*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 11-26.

⁷ Adrian Chircu, *Vechi vorbe dialectale printre cuvinte mărturisitoare din ținuturile Hunedoarei*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, vol. 22/1, 2021, p. 291-300.

1.2. Așadar, ne propunem să continuăm demersul anterior, încercând să inventariem și să discutăm pe marginea cuvintelor care ni s-au părut demne de relevat și care au fost în uz odinioară sau care mai dăinuiesc în ținuturile Albei, multe cunoscând în trecut o largă difuzare în graiurile transilvănene. Însă o astfel de analiză are și limitele ei, întrucât unele cărți provin și din alte zone, doar găsindu-și sălașul în cetatea Bălgradului. În absența unor mențiuni explicite privitoare la locul în care acestea s-au scris sau la proveniența celui care a făcut însemnarea, este greu să ne pronunțăm asupra circulației unui termen.

1.3. Într-o primă etapă, am parcurs integral toate microtextele repertoriate în catalogul amintit, reținând doar acele elemente lexicale pe care le-am considerat reprezentative. După realizarea inventarului lexical, am trecut la discutarea cuvintelor în ordine alfabetică, iar nu cronologică (imposibil de realizat, căci adesea lipsea precizarea anului), spre a facilita buna grupare a materialului factual. Așadar, am putut nota doar în unele situații (din păcate puține la număr) și anul când a fost făcută însemnarea, cu scopul de a avea o atestare a faptului de limbă reținut pentru studiul nostru.

1.4. Cât privește informațiile de ordin lexical ori semantic, pentru o judicioasă circumscriere, am apelat, într-o bună măsură, la dicționare reprezentative ale limbii române (DAR, DELR, DÎLRV, DLR, DER, MDA, PEW etc.) ori ale limbilor romanice (REW), dar și ale altor limbi cu care româna a venit în contact (Cihac, EWUR, EMSZT), în ale căror coloane se găsește un număr însemnat de cuvinte.⁸

2. Aceste lucrări lexicografice ne-au ajutat la identificarea unităților lexicale (+ variante), la încadrarea adecvată a faptelor de limbă, la găsirea celor mai bune soluții etimologice și la decelarea unor sensuri mai puțin transparente în contextele în care apăreau.

Unitățile lexicale repertoriate au fost aranjate în ordine alfabetică, întrucât, în bună tradiție lexicografică, această modalitate permite gestionarea și analiza mai atentă a faptelor de limbă, pe care le discutăm în studiul nostru. Astfel, cuvintele avute în vedere sunt următoarele:

anatemat – iară cine nu va pomeni aceste nume să fie procler și *anatemat*, CRVJA, p. 176; adjectiv participial de la verbul *a anatemala* ‘a exclude, a fi ostracizat de biserică’ (DELR, *s.v.*); verbul e inventariat în DLR, *s.v.*, în MDA, *s.v.* și în DELR, *s.v.*, dar nu și în SDRL;

bătrân, -ă – Această cutie s-au făcut în anul 1902 ca să să păstreze în ea evanghelia cea *bătrână*, tipărită București la anul 1682..., CRVJA/1902, p. 127; aici, *bătrână* are sensul de ‘veche’, întâlnit în limba scrierilor de odinioară și în unele graiuri dacoromâne (în special nordice); lat. *veteranus* ‘veteran’ PEW 195, REW 9287, CDDE 151, DLR, *s.v.*; în ultimul dicționar, se precizează că *bătrân* poate avea și sensurile ‘P. ext. De demult, din vremuri vechi, din moși strămoși, antic (în opoziție cu de-acum, proaspăt, actual, modern)’;

⁸ Pentru lista completă a acestora, a se vedea bibliografia.

cantor(e) – Mă recomand eu Godiciu Vasile, *cantor* la biserica greco-catolică Ghirbom, CRVJA, p. 86; Scris-am eu Godțe Avram nemeș din Maramurăș din satul Oncești acum lăcuietoriu în Bărăbaș și *cantor* besericii cei rumânești ounite, CRVJA/1774, p. 178; Benedicu Anghelu, Maxim Anghelu, Popa Afton, *cantore*, Gyorgu Artemie Ioan, CRVJA, p. 132; În diua de Crăciun 1873 spre 1874, am încetatu a mai fi *cantore* servindu in officiu CRVJA, p. 203; cuvântul nu e cuprins în DER; în schimb, este înregistrat în DELR, s.v. *canto* și în DLR, s.v.: În biser. catolice și protestante și la Români din A.-U. Cântăreț, cfr. psalt, protopsalt. – N. din germ. *Kantor* (lat. *cantor*), în LB^e, s.v. și în DAR, s.v.; în DÎRLV, s.v. este considerat un împrumut din latina savantă – *cantor*; ar putea proveni și din magh. *kantor* ‘cantor, cântăreț de biserică’ (EMSZT, s.v.; EWUR, s.v.); în SDLR, s.v., se propune și rus. *kantor*;

ciudat – Cititorule citește pe acest sfânt Mărgărit fără nicio osteneală să vezi lucruri frumoase și *ciudate* ce a grăit Domnul către orbul de credință, CRVJA, p. 61; *ciudat* aici are sensul vechi ‘minunat, ales’ (< bulg. *čudát* ‘minunat, bizar, straniu’), fiind înregistrat cu același înțeles în DLR, s.v., în SDRL, s.v., în DELR II/1, s.v. și în MDA, s.v.;

cocon, -i – Adecă eu Pap Mercurie cum să să știe c-am vândut această păuceanie lui Avraam Crăciun lui și părinților și *coconilor* să-i fie pomeană în veaci, CRVJA, p. 65; în română, cuvântul are mai multe înțelesuri (copil, băiețel, prinț, fecior, fiu, tânăr, boier tânăr etc.), dintre care cel mai adesea (de altfel și în însemnarea noastră) este: 1. (Răspândit odinioară pe toată întinderea țării, azi e înlocuit aproape pretutindeni, afară de Maramureș) Copil (mic, nevârstnic, până la 12 sau 14 ani) (DLR, s.v.; LB^e, s.v., DER, s.v. și MDA, s.v.). S-au propus mai multe interpretări etimologice, noi reținând-o pe cea din DELR, s.v.: probabil derivat de la baza *cocc-* (lat. *cocum*, atestat cu sensul de ‘grăunte de cârmâz’, continuat în limbile romanice cu sensuri organizate în jurul noțiunii de ‘mic obiect sferic’, cf. REW 2009). Anchetele dialectale derulate ilustrează o restrângere a ariei de răspândire la Maramureș și graiurile învecinate (ALR I/II, harta 181);

crășnic – Socaci diac, Trifoi dascăl, Dăian Gheorghe lui Prodan *crășnic...*, CRVJA, p. 97; cărți în besereacă *crășnicul* să le aibe grije..., CRVJA, p. 163; Omul cel ce rabdă înțelept iaste. Tăcerea mult foloseaște. Capul plecat nu-i niciodată tăiat. Și am scris eu Picu Pătruț *crășnic*, CRVJA, p. 171; Aceste cărți le-am scrisu Popa Samoil de la Geoagiu și au fost și Petrian și *crășnicul* satului anume Crăciun și Teș Iancu! și Teș Ion roj(destvo) 1740 7249 în mai 3 z(ile), CRVJA, p. 190; Fostu *crășnicu* Miron Efrem au muritu in 9 maiu 1904., CRVJA, p. 199; iar cine va fi *creznic*, acela să o lucre în parte CRVJA/1714, p. 191; *crășnic* ‘persoană însărcinată cu atribuții mărunte în oficierea slujbelor și cu îngrijirea unei biserici, paracliser - sacristain’, v.sl. *krštinikū*, DLR, s.v., DELR, s.v. și DAR, s.v.;

curbătură – Și lui Pătrașcu Ionuțu pe *curbătură* la vale de dios 6 horgoși, CRVJA/1719, p. 172; probabil *curătură* ‘loc curat sau curățit de pădure, de rădăcini, de cioturi, de măracini, de huci, de spini, pentru a putea fi arat; loc lăsat pentru fânațe, pentru vii’ < *cura* + *-tură*, DLR, s.v., DELR, s.v. *curat*, MDA, s.v. și DAR, s.v.; poate fi și o greșeală de transcriere (o contaminare cu adj. *curb* ? – puțin probabilă; în

DELR, s.v., atestat în 1832), însă e greu de propus (însă nu exclus) ca etimon un element latino-romanice (< lat. *curvatura* ‘curbură’, it. *curvatura* ‘faptul/efectul de a curba’, fr. medie. *courvatur* ‘curbură’ (FEW, s.v. *curvare*); fr. *courbature* ‘durere musculară’); în DELR, s.v. – *curb*, este menționată var. *curbătură* < fr. *courbature* ‘curbă, boltă’, făcându-se trimitere la *curbatură* ‘durere musculară, însoțită de o stare de epuizare’; cuvântul e mai apropiat semantic și formal de împrumutul neologic *curbură* < fr. *curbure* DELR, s.v. și FEW, s.v.;

diaconi (a se) – Eu George Popovici *m-am diaconit* la 17 martie iară desăvârșit preot 19 martie A(nul) 1799 la Arad și-am slujit până la anul 1835 iunie 6 zile, CRVJA, p. 96; Eu George Popovici *m-am diaconit* la Arad 12 martie, iar 19 martie desăvârșit la anu 1799, CRVJA, p. 97; sensul este ‘a se face diacon’ (DLR, s.v.); cuvânt format prin derivare *a (se) diaconi* < *diacon* + *-i*; unitatea lexicală este atestată în SDLR, s.v. și în MDA, s.v.;

din destul – În vara anului 1912, au fost ploaie multă *din destul*, CRVJA/1912, p. 189; ‘(și, învechit și regional) atât cât trebuie; (*din*) *destul* < *de* + *sătul*; în măsură corespunzătoare unei anumite cerințe, de ajuns; suficient; satisfăcător’ (DLR, s.v.; MDA, s.v.); avem a face cu o locuțiune arhaică păstrată la nivel dialectal, în limba veche prezintă variație prepozițională (*den destul, în destul, până la destul, cu destul, cu de destul, de destul*);

durduit – În anu 1851 în luna noemvrie 8 zile s-au făcut oun *durduit* foarte mare și au și trăznit toamna în vremea slujbii la biserică dimineața., CRVJA, p. 136; (substantiv provenit din participiu); atestare mai veche (1851) decât cea anterior consemnată (1866) (Chircu 2021, p. 295) și cea din DLR, s.v. (1875), cu acest sens (‘a tuna’), LB^e, s.v., MDA, s.v. și DAR, s.v.. Probabil contaminare între *a dura* și *a durui* (DLR, s.v.). Nu este exclusă nici o posibilă legătură cu magh. *durran*, *-jon* ‘a bubui, a pocni, a răsună’ și cu formația onomatopeică *a dudu*;

fânăci – *Fânăci* din prelungi iar crâznicul să-l cosească în parte, partea lui să și-o ia, CVRJA/11714, p. 190; ‘iarbă de cosit (mică), fânișor; loc mic cu iarbă, fâneață mică’; *fânăci* < *fân* + *-ici*; diminutivul nu e înregistrat nici în DLR, nici în MDA ori în SDLR (în schimb, în DAR s.v., e consemnat *fânișor* ‘fân’);

fecior – Această Păucenie i a Popii Gheman din Lancrăm și o am dat *feciorului* meu Ionaș, CRVJA, p. 196; Această Păucenie este rămasă de răpăusatul în domnul protopop și notareș Pătru de la Daia acum este a *feciorilor* lui, CRVJA, p. 187; *fecior* ‘copil, fiu, băiat mare, bărbat tânăr’ < lat. *fetiolus*, DLR, s.v., MDA, s.v. și DAR, s.v.;

ferdelă – Clăia de 20 snopi au dat una *ferdelă*, CRVJA, p. 66; au dat *ferdela* de grâu frumos cu 12 bani de hârtie, *ferdela* de cucuruzu cu 30 de bani, CRVJA, p. 97; *ferdelă* ‘măsură de capacitate pentru cereale, conținând 20 de litri sau 16 cofe, ceea ce corespundea la ¼ de găleată; p ext. conținutul ei’ < germ. säs. *fyrdel* (germ. *viertel* ‘a patra parte’); a se vedea și DLRLV, s.v., DAR, s.v., DLR, s.v., MDA, s.v.;

ferie – Acu de vine *ferdela* de grâu 1 zlot, *ferdela* de cucuruz 2 horgoși, *feria* de vinu zlot, *feria* de vinars 3 zloți bani de argint, CRVJA, p. 96; ‘măsură de capacitate, folosită în Trans., pentru băuturi alcoolice, în valoare de aproximativ 10 litri.’; în perspectivă etimologică avem a face cu un împrumut din maghiară *ferő*

‘măsură de capacitate’ (DER, s.v.; EMSZT, s.v., EWUR, s.v.; LB^e, s.v. trimite la lat. *seria*);

fordulaș – au bătut grindina asea de ... peste holdele cele de to(a)mna catu n-au ramas nimica fiind holdele pe *fordulașu* din coasta numită, CRVJA/1869, p. 96; cuvântul provine din magh. *fordulás* ‘întors, întoarcere, învârtitură; cotitură; parte de hotar’, derivat de la magh. *fordul* ‘a se învârti, a se întoarce, a se răsturna’; este înregistrat în EMSZT, s.v., dar nu în EWUR și nici în lucrările lexicografice românești consultate; cuvântul trebuie raportat și la magh. *fordul* ‘a se întoarce, a se învârti, a reveni, a se îndrepta, a umbla pe undeva etc.’ (EMSZT, s.v.);

gruișor – Și lui Pătraș Petru pe altu pământu iară pe *gruișoare* 4 horgoși, CRVJA/1719, p. 172; diminutiv (*grui* + *ișor*) al lui *grui(u)* (< lat. *grumus* – DLR, s.v.; lat. *grunium* – DER, s.v.) ‘O ridicătură de pe șes, nu tocmai mare, deluț frumușel; coastă de deal’, sinonim cu *gruiuț* (Cricău, AB) și cu *gruiet* (DER, s.v.); această formă diminutivală nu e atestată în DLR, în DER și în MDA; în Mureș (comuna Acățări), am identificat toponimul *Grușor* ca nume al unui sat;

ispiti (a) – *Ispiti(i)* condeiu ca să văd cum scrie și scrie foarte bine ușor, CRVJA, p. 61; acest verb este folosit cu semnificația mai veche ‘a încerca, a verifica’ (despre obiecte, însă nu în legătură cu abstracte); Eu mai jos iscălit *ispitind* am nemerit așa înțelesul tot, CRVJA, p. 121; în catalog, apare și cu sensul ‘a încerca, a vrea, a fi tentat să’: iar cine *s-ar ispiti* să o înstreineze de la min(e) au de la feciorii miei, să fie afurisit de trei sute și 18 părinți sfinți..., CRVJA, p. 113; Cuvântul a *ispiti* este fără îndoială de origine slavă (Cihac, s.v.; DLR, s.v.; DER, s.v.; MDA, s.v.) și trebuie raportat la vsl. *ispytati/ispitati* ‘a încerca, a atrage’;

înpoleiată – O tu maică prea curată, peste moarte fericită, cu cunună *înpoleiată* și cu slavă spodobită., CRVJA, p. 107; participiu al verbului *a înpoleia/împoleia*, probabil un derivat de la *a poleia*, variantă a lui *a polei* ‘a acoperi (în scop decorativ) cu un strat subțire de aur sau argint; a acoperi cu poleială, cu vopsea aurie sau argintie’ (DLR, s.v.; MDA, s.v.; SDRL, s.v.);

junere – Această carte anume Poucenie o am vândut eu, preutesa popii Pătru din Șugag *junere(lui)* mieu, CRVJA/1765, p. 81; acum am întors suma mai sus Domnului părinte Ioan Gal, *junere* Domnului protopop Aptolon Popovici în Abrud, CRVJA/1864, p. 119; Eu popa Avram l-am dat *junerimeu* Petru să fie a lor, CRVJA/1765, p. 132; variantă a lui *ginere*, probabil și o contaminare cu *june*; DLR, s.v. și MDA, s.v.; a se vedea ALR I/II (harta 259), dar mai ales ALRM I/II (harta 364);

măruntat – Să știe că amu datu la Stoianu o dată 3 florinți și o dată 4 orți (și o da)tă 4 horgoși și o dată 8 galbeni *măruntatu*, CRVJA, p. 84; (part. verbului *a mărunta*) ‘mărunt’; variantă a lui *a mărunți* ‘a tăia, a împărți, a rupe, a sfărâma în bucăți mici; a mărunțeli, (rar) a mărunțișa’; participiul nu e reținut în DLR, ci doar infinitivul *a mărunta* (considerat învechit și regional); verbul *a mărunta* e prezent și în coloanele MDA, s.v., făcându-se trimitere la *a mărunți*. În exemplul nostru, participiul are valoare adverbială, fiind sinonim cu *mărunt* (bani *mărunt*, a scrie *mărunt*). În SDLR, nu sunt înregistrate nici infinitivul, nici participiul;

mesteca (a) – cine ar rămânea de ei această carte *să nu se mestece* între ale lor ce să o dea iar la popă, CRVJA, p. 77; ‘a se amesteca’; < lat. * (am-)mixticare (PEW1063; REW 5398a; CADE 1085; DLR, s.v.; MDA, s.v.; SDLR, s.v.; LB^e, s.v., trimite la lat. *misceo*);

muiere – Înălțata Împărăteasa noastră Carolina Augusta *muierea* a 4-a a Înălțatului împărat Franțișc..., CRVJA, p. 136/1818; < lat. *mūlier*, -is, -em ‘femeie măritată, soție’, cuvântul latinesc a fost odinioară panromanice (LB^e, s.v., Cihac, s.v., PEW 1120, REW 5730, DLR, s.v., DER, s.v.). Astăzi, *muiere* caracterizează mai ales graiurile din Transilvania și cele din Crișana (ALR I/II, harta 271; ALRM, harta 379);

notareș – Această Paucenie este rămasă de răpăusatul în domnul protopop și *notareș* Pătru de la Daia acum este a ficiorilor lui, CRVJA/1730, p. 187; *notarăș* ‘(Învechit, mai ales în Transilv. și Banat) Notar’ (DLR, s.v.) < magh. *nótárius*, *notarus* (DLR, s.v., DLRLV, s.v., EMSZT, s.v. și EWUR, s.v.); atestare mai veche (1730) decât cele din DLR (1738 și 1776), însă, nu și decât în EWUR (1683);

oblăditor – Scris-am eu Ion Grămăticul din zilele prealuminatului și (în)ălțatului Domnul și *oblăditor*, CRVJA, p. 61; variantă a lui *oblăduitor* (Învechit și popular, și substantivat) care guvernează, cârmuiește, stăpânește; protector (DLR, s.v.). Probabil s-a pornit de la un dublet etimologic al verbului *a oblădui*, respectiv *a oblădi* (*oblăditor* < *oblădi* + -tor; cf. sl. *obladiti* ‘a înfășura, a proteja’, srb., croat. *obladiti* ‘a îmbrăca, a acoperi’). În DLR, s.v., este propus ca etimon pentru (*a*) *oblădui* sl. *obladovati*; *oblădui* + -tor > *oblăduitor* (DLR, s.v., MDA, s.v.). În DER 5766, se face de asemenea la sl. *obladovati*, din *oblasti*, *obladaq*, der. din *vlasti*, *vladq*, cf. vlădică. – Der. *oblăduire*, s. f. (guvernare, administrare, regim, autoritate); *oblăduitor*, s. m. (guvernator, administrator, conducător); *oblastie*, s. f. (guvern, provincie), din sl. *oblasti*. Cuvinte înv.; în LB^e, s.v., este menționat *oblăduitoriu*. De asemenea, în Cihac, s.v., este amintit *oblăduitor*, care este pus în legătură cu formele verbale slave *oblasti-obladaq*, *obladatai*, *obladovati*;

polgrad, -zi – Să știe anii domnului 1716 septembrie în zile în 2 scris-am în Răchita pentru rândul *polgrăzilor* fiindu Mog Ion jude și Dan Raica crăznic..., CRVJA, p. 104; (poate un cuvânt de origine slavă *polgradū* ‘representant al cetățenilor, al aleșilor’), însă mai degrabă din magh. *polgár* ‘membru în consiliu orășenesc/comunal, jurat orășenesc’ < germ. *Bürger* (EMSZT, s.v.; EWUR, s.v.); în română, avem și *pârgar* ‘consilier, vătășel, concetățean, orășean, târgoveț, jurat’ (DLR, s.v.; DER, s.v.; EWUR, s.v.); e mai greu de explicat, în română, finalul cuvântului care trimite la un sl. *gradū*, dar probabil că avem a face cu o contaminare sau o falsă analogie;

popi (a se) – Scris-am eu Pop Ion când m-amu *popitu* roc boj(i), CRVJA, p. 89; ‘a se hirotonisi, a se preoți; a sluji în calitate de popă; a unge domn’ (DLR, s.v.); *a (se) popi* < *popă* + -i; cuvântul e consemnat și în LB^e, s.v., în MDA, s.v. și în SDRL, s.v.;

preoți (a se) – Anul Domnului 1853 februarie 2 *m-am preoțitu* eu Nicolae Bena din Pianu de Josu, CRVJA, p. 96; Popa Ion Vințan *s-au preoțit* la 1834 nov(embrie) 9 zile, CRVJA, p. 96; Ieon Zsufetian *s-au preoțit* în anul 1835

noiembrie 9 zile, CRVJA, p. 96; *a* (se) preoți < *preot* + *-i*; sensul este ‘a se face preot, a (se) popi; a exercita funcția de preot, a sluji în calitate de preot; a păstori’ (DLR, s.v.; MDA, s.v.); în SDLR, s.v. *preut*), este consemnat *a preuți* ‘a funcționa ca preot’;

prestol – am pus-o ridicată în sfântul *prestol* formând o podoabă a altarului, CRVJA/1902, p. 127; ‘masa din mijlocul altarului, în bisericile creștine, pe care se țin obiectele necesare, serviciului religios, sfânta masă’, DLR, s.v., LB^e, s.v., MDA, s.v. și DER 6868;

răt – și lui Sîrbu Doderu pe *rătul* din băltăni și care merge și în vii în sus, CRVJA/1719, p. 172; și lui Rad Lupu pe *rătul* din vii 7; formă mai veche a lui *rât* (Prin Maramureș, Transilvania, Banat și Nordul Moldovei) ‘Șes cu iarbă (de-a lungul unei ape curgătoare); livadă, fânaș, pășune, pajiște; (Regional) loc umed, mlăștinos; mlaștină; baltă; păpuriș; stufăriș’. Atestarea în CRVJA este puțin mai veche decât cea din DLR, s.v. (1724), care este reluată EWUR, s.v.. Avem a face cu un împrumut din limba maghiară: magh. *rét*, cu numeroase semnificații ‘fâneată, pășune, câmp; curătură, luminiș, poiană; teren mlăștinos’ (EMSZT, s.v.); a se vedea și DER 7216; cuvântul *rât* este înregistrat și în DLRLV, s.v.;

rucovăț, -e – Pe Stihariul și pe *rucovețe* și pe ... am dat 4 zloți și jumătate și pe jumătate de font de ceară 15 duci..., CRVJA, p. 108; manual de rit bisericesc neconsemnat ca atare în DLR și în MDA, cuvânt de origine slavă (srb. *rùkovět*, ceh. *rukovět*); ar putea fi vorba (printr-o falsă analogie și atracție paronimică) și despre *rucaviță* ‘mânecuță la costumul preoțesc’ (< sl. *rakavica* ‘mănușă’ – în DLR, s.v. și în DER, s.v.);

sămânță – Această s(f)â(n)tă carte o-u cupărat *sămânța* Drăgușeștilor și o-u datu pe sama besearecii Sălcoa să o grijească, CRVJA, p. 80; Scris-am eu popa Dumitru din Sălciu de Jos din *sămânța* Crânbeștilor, CRVJA, p. 80/1685; ‘seminție, descendent, progenitură, urmaș’ (DLR, s.v. și DER 7395); a se vedea și expresiile: *pe rudă* (și) *pe sămânță*, *de pe rudă*, *de pe sămânță* (DLR, s.v.);

straiță – de i-au dat lui Szigedi în *streți* și într-altul rându un florint tot pe acel rātu..., CRVJA/1719, p. 172; variantă a lui *traistă* ‘sac făcut din pânză groasă, din lână sau din piele, prevăzut cu baiere pentru a putea fi atârnat de umeri și în care se păstrează sau se transportă diverse obiecte; (învechit) *turbincă*’, (regional) *tăfilcă*, *tărculă*; în dicționarele limbii române (DLR, s.v., DER, s.v., DLRLV, s.v. și MDA, s.v.), se susține că avem a face cu un cuvânt din substrat (cf. alb. *trastë*, *trajstë*); probabil cu metateză *traistă* > *straiță*, care a fost împrumutat și în limbile învecinate (DER 8862); în LB^e, s.v., se precizează că ‘rêu se numește de quei mai mulți straița latinésce *Canistrum*: quâ aqwestu cuvântu la *Cicero*, *Virgilie*, *Ovidie*, nu însemnăză straiță, qui corfă, séu coșu, in quare se sprijineste pâne”;

streina (a) – nimeni să nu îndrăsnesc *a o streina* de la dânsul, CRVJA, p. 86; Iar cine se va ispiti a o vinde sau *a o streina* de la acea biserică au popă au mirean acela să fie procler și afurisit și părtaș cu Iuda, CRVJA/1684, p. 126; ‘a înstrăina’ (înregistrat ca variantă în DLR, s.v., LB^e, s.v. și SDRL, s.v.);

șoroacă – Să citești această *șoroacă*. Această carte este a lui popa Iacob din Bucerdea, CRVJA, p. 159; variantă a lui *soroc* (Învechit și popular) ‘termen’ (în DLR, s.v., sunt date ca variante *soroacă* și, regional, *suroc*); semnificația aici pare a

fi '2. (Învechit și popular) Dată fixată în practica creștină când se pomenesc morții; slujbă religioasă care se face cu acest prilej. V. parastas' (DLR, s.v. și MDA, s.v. – *soroacă*) < sl. *sŭrokŭ*;

tămpăhăzan – Cartea o am dat în mână Popii Irimie din Tămpăhaza (= Rădești) să-i poarte de grije, așa cum să fie tot la besereca *tămpăhăzeanilor*, CRVJA, p. 206; Și am dat-o la besereca *tămpăhăzănilor* să-i fie pomenire părinților, CRVJA, p. 207; Aceasta carte este a *tămpăhăzanilor*., CRVJA/1729, p. 207; *tămpăhăzan* 'locuitor al..., care provine din...' < *Tămpăhaza* + *-ean* (rom *Tămpăhaza* < în maghiară *Tompaháza*, *Tompa-Háza*, DILT, p. 71);

tistamentă – Această *Tistamentă* l-au luat peuteasa popi(i) Nicu(lae) din Potrâneni, CRVJA, p. 103; variantă a lui *testament* 'parte a Bibliei cuprinzând textele sfinte referitoare la credințele religioase și la viața poporului evreu', neconsemnată ca atare în DLR, s.v. și nici în MDA, s.v.; *testament* are o etimologie multiplă (< lat. *testamentum*, germ. *Testament*, fr. *testament*, magh. *testamentum/testamentom*), ceea ce explică variația formală (DÎLRV, s.v.); în corpusul investigativ, apare atât *Testament*, cât și *Tistament*: Acest *Tistament* iaste tipărit di cel mai întâi în Ardeal Mitropolit Ștefan Simion, la anu(l) Domnului 1648, CRVJA, p. 104;

tituluș – Acest Testament este a sfintei biserici noastre din sat din Lupșa neounite și s-au dat acest *tituluș* la anul 1844 în 10 dețember..., CRVJA, p. 103; cuvântul are același înțeles cu cel al împrumutului latino-roman *titlu* (< lat. *titulus*, fr. *titre*), însă, în DLR, s.v. este propusă o etimologie multiplă (+ sl. *titlo*, gr. *τίτλος*, magh. *titulus*); e clar că trebuie să-l legăm, în acest caz, de magh. *titulus* (LB^e, s.v., DLR, s.v., MDA, s.v. și DÎLRV, s.v.; cf. EWUR, s.v.);

voscreasnă – am scris adecă am însemnat glasul și *voscreasnă* la toate duminicile după Rusalii, CRVJA/1791, p. 172; este vorba despre un termen religios (sl. *voscrešnă*), a cărui semnificație este '1. (Învechit; în religia creștină) Învieria lui Iisus Hristos; slujba religioasă a Învierii. 2. (Bis.; mai ales la pl.) Cântare bisericească, executată duminica la utrenie, prin care este celebrată Învieria lui Iisus Hristos (DLR, s.v. și MDA, s.v.);

zapiot – Această Cazanie iaste a bisericii saltului Lupșa Mare și s-au dat acest *zapiot* în anu de la Mântuirea Lumii 1810 luna lui octovrie în 22 zile prin mine, Popa Ioan Șpan preot neunit aci în Lupșa., CRVJA, p. 103; probabil *zapis* 'dovadă scrisă, act, document, dovadă scrisă' (neînregistrat în DLR, s.v.).

3. Parcurgerea însemnărilor din catalogul precizat la început ne-a dat posibilitatea de a repera și a descrie fapte de limbă vechi și/sau dialectale care au circulat în arealul bălgrădean, dintre care unele totuși se mai păstrează. Avem a face atât cu forme inedite, neconsemnate, cât și cu variante lexicale ale unor cuvinte prezente în principalele lucrări lexicografice românești. În afara acestor aspecte, trebuie amintite și unele sensuri particulare ce nu sunt consemnate în lucrările lexicografice

4. Dat fiind că majoritatea microtextelor reținute în paginile registrului în chestiune se datorează unor fețe bisericești, iar mai puțin unor laici, un număr

important dintre cuvinte sunt circumscrise limbajului religios. În bună măsură, originea acestora este slavă, însă există și situații în care avem cuvinte de proveniență germanică ori maghiară sau, în mod firesc, formate pe tărâm românesc de la baze derivatice supestratice sau adstratice deja prezente în limbă și cu vechime considerabilă și care pot fi circumscrise limbajului administrativ și chiar limbii populare.

5. Pornind de la însemnările amintite, am putut să surprindem câteva ipostaze din trăirea unor cuvinte, dintre care unele au ajuns până la noi, iar altele s-au pierdut în negura vremurilor. Notațiile marginale avute în vedere în acest studiu mărturisesc atât despre prezența și viețuirea cuvintelor repertoriate, cât și despre faptele ce s-au petrecut în cetatea Bălgradului ori în Blaj, dar, mai ales, în micile localități ardelenice ce depindeau din punct de vedere religios, cultural, economic și administrativ de aceste orașe.

Bibliografie

a) corpus:

CRVJA = Eva Mârza, Doina Dregheciu, *Cartea românească veche în județul Alba (secolele XVI-XVII). Catalog*, Alba Iulia, Editura Episcopiei Ortodoxe Române a Alba Iuliei, 1989.

b) studii și articole:

CHIRCU, Adrian, *Vechi vorbe dialectale printre cuvinte mărturisitoare din ținuturile Hunedoarei*, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica*, vol. 22/1, 2021, p. 291-300.

CORFUS, Ilie, *Însemnări de demult*, Iași, Editura Junimea, 1975.

DIMA, Ioana-Cristina, *Cărți tipărite între anii 1561 și 1700*, ediție, studiu introductiv, indici și glosar, în Alexandru Mareș (coord.), *Vechi însemnări românești*, vol. I, București, Editura Academiei Române, 2021, p. 11-26.

GHEORGHIU, Mihaela, *Din istoria timpului liber: însemnări pe cărți din secolul XVIII*, în *Xenopoliana*, tomul X, nr. 1-4, 2002, p. 41-54.

IORGA, Nicolae, *Istoria țării prin cei mici* (Comunicație la Academia Română), în *Revista istorică*, anul VII, nr. 1-3, 1921, p. 26-62.

PAVEL, Eugen, *Între filologie și bibliofilie*, Cluj-Napoca, Biblioteca Apostrof, 2007.

c) dicționare și atlase lingvistice:

ALR I/II = Sever Pop, *Atlasul lingvistic român*, partea I, vol. II. *Familia. Nașterea, Botezul, Copilăria. Nunta. Moartea*, Sibiu-Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz, 1942.

ALRM I/II = Sever Pop, *Micul Atlas lingvistic român*, partea I, vol. II. *Familia. Nașterea, Botezul, Copilăria. Nunta. Moartea*, Sibiu-Leipzig, Muzeul Limbii Române & Otto Harrassowitz, 1942.

- Cihac = A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane*, vol. I. *Éléments latins comparés avec les autres langues romanes* – vol. II. *Éléments slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s/M, Ludolphe ST-Goar, 1870-1879.
- DAR = Gh. Bulgăr, Gh. Constantinescu-Dobridor, *Dicționar de arhaisme și regionalisme*, București, Editura Saeculum I.O., 2000.
- DELR = Marius Sala, Andrei Avram (dir.), *Dicționarul etimologic al limbii române*, vol. I. *A–B* – II/1. *Ca–Cizmă* – II/2. *Clac–Cyborg*, București, Editura Academiei Române, 2012-2018.
- DER = Alexandru Ciorănescu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, ediție îngrijită și traducere din limba spaniolă, de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum I.O., 2002[1954–1966].
- DILT = Coriolan Suci, *Dicționar istoric al localităților din Transilvania*, vol. II. *O–Z*, București, Editura Academiei Române, 1968.
- DÎLRV = Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice din limba română veche (1421-1760)*, București, Editura Științifică, 1992.
- DLR = Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, Monica Busuioc (dir.), *Dicționarul limbii române*, ediție anastatică, vol. I-XIX, București, Editura Academiei Române, 2010[1913-2010].
- DLRLV = Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640-1780). Termeni regionali*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1987.
- EMSZT = Szabó T. Attila (coord.), *Erdély Magyar Szótörténeti tár*, vol. I-XII, Bukarest-Kolozsvár-Budapest-Kriterion Könyvkiadó-Erdélyi Múzeum-Egyesület-Akadémiai Kiadó, 1975-2005, disponibil la adresa: <<https://mek.oszk.hu>> (accesat între 15/04/2024 și 15/07/2024).
- FEW = Walther von Wartburg, *Französisches Etymologisches Wörterbuch. Eine darstellung des galloromanischen sprachschatzes*, vol. 2. *C–Q–K*, Tübingen, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1949, disponibil la adresa: <<https://lecteur-few.atilf.fr/index.php/page/lire/e/82>> (accesat între 15/04/2024 și 15/07/2024).
- EWUR = Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumanischen*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1966.
- LB^e = *Lesicon Romanescu-Latinescu-Ungurescu-Nemtescu quare de mai mulți autori, in cursul a trideci, si mai multoru ani sau lucrat. Seu Lexicon Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum quod a pluribus auctoribus decursu triginta et amplius annorum elaboratum est*, ediție electronică realizată de Maria Aldea, Daniel-Corneliu Leucuța, Lilla-Marta Vremir, Vasilica Eugenia Cristea, Adrian Aurel Podaru. Coordonator Maria Aldea. Cluj-Napoca, [s.e.], 2013[1825], disponibil la: <https://doi.org/10.26424/lexiconuldelabuda>, consultat în 27/05/2024.
- MDA = Ion Coteanu, Marius Sala, Ion Dănăilă (coord.), *Micul dicționar academic*, vol. I-IV, București, Editura Univers Enciclopedic, 2001-2003.
- REW = W. Meyer-Lübke, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 7. unveränderte Auflage, Heidelberg, Universitätsverlag Winter, 2009[1911].
- SDRL = Augustin Scriban, *Dicționarul limbii românești (etimologii, înțelesuri, exemple, citații, arhaisme, neologisme, provincialisme)*, ediție anastatică îngrijită și prefațată de I. Oprișan, București, Editura Saeculum I.O., 2013[1939].
- TDGR = H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, 3., überarbeitete und ergänzte Auflage von Paul Miron und Elsa Lüder, Bände I-III, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2000-2005[1911].